

Karol Graff

 <http://orcid.org/0009-0008-4276-6211>

 graffkarol06@gmail.com

Uniwersytet Jagielloński

 <https://ror.org/03bqmcz70>

Od rewolucji konstytucyjnej do współczesnych protestów. Najnowsza historia Iranu

Recenzja: Ali M. Ansari, „Iran. Historia
współczesna”, tłum. Paweł Szadkowski,
Copernicus Center Press, Kraków 2025

Książka *Iran. Historia współczesna* autorstwa Alego M. Ansariego została wydana w 2024 roku w języku angielskim przez wydawnictwo Polity i już rok później dzięki wydawnictwu Copernicus Center Press ukazała się jej polska wersja, która z pewnością jest odpowiedzią na zapotrzebowanie na rodzimym rynku wydawniczym na literaturę dotyczącą Iranu. Recenzowana pozycja w obrazowy sposób przybliży najnowsze dzieje tego kraju, rozpoczynając od rosyjsko-brytyjskiej rywalizacji o wpływy w XIX wieku, a kończąc na współczesnej sytuacji społeczno-politycznej i protestach po śmierci Jiny Mahsy Amini w 2022 roku. Uwagę zwrócić należy również na szeroki dobór źródeł i opracowań wykorzystanych w pracy brytyjskiego historyka, który sięgnął również po pozycje wydane w języku perskim.

Publikacja ta łączy w sobie erudycję autora z lekkością pióra i umiejętnością selekcji informacji, pomagając czytelnikowi zrozumieć złożone losy Iranu. Dodatkową zaletą tej pozycji jest jasny, chronologiczny podział na osiem rozdziałów, który ułatwia odnalezienie się we współczesnych perskich dziejach. Książkę wieńczy indeks, jednak, niestety, nie zamieszczono w niej materiału ilustracyjnego.

Pierwszy rozdział książki poświęcony jest rewolucji konstytucyjnej z 1906 roku i podwalinom, które położyła ona pod rozwój społeczeństwa obywatelskiego w Iranie, będąc punktem odniesienia dla wszelkich późniejszych ruchów reformatorsko-modernizujących. W tych wydarzeniach autor znajduje również obecność czynników nadal aktualnych w irańskim społeczeństwie, które ujawnia się na szerszą skalę podczas rewolucji islamskiej z 1979 roku, tj. uczestnictwo muzułmańskich duchownych w protestach przeciw szachowi i odważne kazania w meczetach. Brytyjski historyk pokazuje również współpracę intelektualistów, kupców i duchownych jako cechę charakterystyczną tego wydarzenia. Docenić należy umieszczenie wydarzeń irańskich w szerszym kontekście międzynarodowym w odniesieniu do porażki Rosji w wojnie z Japonią i rosnących wpływów brytyjskich w Persji, co pomaga zrozumieć niechęć, z którą został przyjęty w 1907 roku traktat brytyjsko-rosyjski. Autor zwraca uwagę również na konsekwencje ekonomiczno-polityczne związane z odkryciem ropy w Iranie, co umożliwiło uprzemysłowienie kraju i wzmocniło sojusz persko-brytyjski.

Drugi rozdział dotyczy sytuacji Iranu podczas I wojny światowej i w okresie międzywojennym. Mimo trudności państwo perskie zdołało przetrwać Wielką Wojnę i wysłało delegację na konferencję pokojową do Wersalu. Autor opisuje kulisy polityki brytyjskiej i wydarzenia, które ostatecznie doprowadziły do przejścia władzy przez Reżę Khana. Dalsza część tego fragmentu książki poświęcona jest próbom modernizacji kraju i dążeniom do budowy w Persji nowoczesnego państwa, polegających na reformie wojska, służby publicznej, kalendarza, standaryzacji miar i wag, oraz wprowadzeniu obowiązku posiadania nazwiska i aktu urodzenia. Ali M. Ansari ukazuje również ambicje różnych frakcji perskiego społeczeństwa i trudną drogę, która prowadziła do przyjęcia w 1925 przez Reżę tytułu szacha. Następnie autor omawia dalsze zmiany, do których doszło już po obaleniu dynastii Kadżarów, ukazując obraz pracowników systemu sądowego i służb porządkowych, jako ludzi zdecydowanie bardziej przywiązani do ideałów konstytucyjnych niż sam szach. Na szczególną uwagę zasługuje część opisująca zmiany w języku perskim m.in. proces powstawania używanych do dzisiaj neologizmów, mających zastąpić

francuskie zapożyczenia. Szkoda, że autor nie rozszerzył tego wątku tego wątku, np. umieszczając w tabeli francuskie zapożyczenia i ich perskie odpowiedniki. Bardzo interesujące są również próby ukazania przez autora zmian w obyczajach i strojach forsowane przez szacha.

Kolejny rozdział dotyczy dziejów Iranu w latach 1941–1953, czyli alianckiej okupacji i pierwszych lat panowania Mohammada Rezy Pahlawiego – ostatniego szachinszacha. Autor ukazuje chaos polityczny w kraju (w ciągu 10 lat od alianckiej okupacji Iran miał aż 17 premierów) i jego losy w początkowym etapie zimnej wojny. Na szczególną uwagę zasługuje opis kryzysu azerbejdżańskiego z 1946 roku, który jest często niedoceniany w opisie eskalacji rywalizacji zimnowojennej. W książce szczegółowo opisany został także brytyjsko-irański konflikt dotyczący kontraktu naftowego oraz postaci polityków Alego Razmary i Mohammada Mosaddegha, których życiorysy są ważne dla zrozumienia dziejów powojennego Iranu.

Czwarty rozdział odnosi się do wydarzeń z lat 1954–1977, czyli tzw. białej rewolucji, tj. ćwierćwiecza, będącego „okresem niebywałych zmian społeczno-gospodarczych i nowych możliwości dla kraju” (s. 81). Autor ukazuje rosnący rozdzwiek pomiędzy polityką szacha i aspiracjami społeczeństwa perskiego, co w przyszłości miało zaowocować rewolucją islamską. Ali M. Ansari przypomina również o opresyjnej działalności monarchy względem swoich przeciwników politycznych, egemplifikowanej przez Narodową Organizację Wywiadu i Bezpieczeństwa (SAWAK), która używała tortur do prześladowania wrogów Pahlawiego. Interesującym aspektem tego rozdziału jest ukazanie krytyki intelektualistów irańskich, sprzeciwiających się wzrostowi wydatków na rozbudowę armii i aparatu bezpieczeństwa. Wśród przeciwników tej polityki rządu Ansari wymienia m.in. ekonomistę Abdolhasana Ebehtaja, domagającego się zwiększenia nacisku na rozwój gospodarczy i wzbogacenie ludności. Tego typu działania na szerszą skalę podjęte zostały dopiero w okresie premierostwa Alego Aminiego (1961–1962), co stanowiło początek właściwej białej rewolucji. Opierała się ona ostatecznie o 17 punktów, z których pierwszymi sześcioma były reforma rolna, nacjonalizacja lasów, uczynienie robotników udziałowcami w przedsiębiorstwach, sprzedaż fabryk państwowych, zapewnienie kobietom praw wyborczych i alfabetyzacja ludności wiejskiej. Mimo dobrych chęci Mohammeda Rezy Pahlawiego, próby reform nie zostały jednak pozytywnie przyjęte w kraju, przede wszystkim z uwagi na zaburzenia struktury społecznej. Ten sam rozdział ukazuje również początki kariery Ruhollaha Chomejniego oraz sprzeciw społeczny z jakim spotkało się ustępstwo szacha względem Amerykanów, czyli zezwolenie na sądenie pracowników amerykańskiego rządu za przestępstwa

popelnione w Iranie wyłącznie przed amerykańskimi sądami. Kolejnym aspektem, w którym polityka szacha była niezrozumiała dla społeczeństwa irańskiego, było odwoływanie się do starożytnej perskiej historii, która wcześniej była nieznana Irańczykom. Świętowanie w 1971 roku dwuipółtysięcznej rocznicy powołania imperium przez Cyrusa Wielkiego spowodowało dużą krytykę rodu Pahlawich. Z podobnymi reakcjami, zwłaszcza wśród duchownych, spotkała się kolejna reforma kalendarza, w którym jako punkt początkowy zamiast hidżry przyjęto wstąpienie Cyrusa na tron w 559 roku p.n.e. Na zakończenie swoich wywodów w tej części monografii autor przypomina również o dużych sukcesach gospodarczych szacha, związanych z handlem ropą po roku 1973.

Piąty rozdział, zatytułowany *Rewolucja i wojna* przybliży czytelnikom wydarzenia z lat 1978–1988, tj. rewolucję islamską i wojnę iracko-irańską. Autor przypomina dzień 8 stycznia 1978, który wskazywany jest jako punkt początkowy islamskiej rewolucji, z uwagi na ukazanie się anonimowego artykułu w gazecie „Etelaat”. Tekst zawierał liczne oskarżenia wobec Chomejniego, co zainicjowało dynamiczny rozwój wydarzeń łącznie z ucieczką monarchy za granicę 16 stycznia 1979. W dalszej części rozdziału ukazane zostały ponadto trzy nurty tworzące rewolucję: islamistyczny, marksistowski i nacjonalistyczny. Scharakteryzowano również kryzys związany z atakiem studentów na ambasadę amerykańską. Należy docenić szerokie przedstawienie wpływu wojny z Irakiem (1980–1988) na zmiany w kołach rządzących Iranem oraz wzrost znaczenia Korpusu Strażników Rewolucji Irańskiej. Formacja ta forsowała różne islamistyczne postulaty, np. dekret z 1983 roku nakazujący kobietom zasłanianie twarzy w miejscach publicznych. Szkoda, że autor nie poświęcił trochę więcej miejsca samemu przebiegowi działań wojennych.

Następne trzy rozdziały poświęcone są kolejno budowie Republiki Islamskiej (1989–2000), kryzysowi władzy (2001–2009) oraz aktualnej sytuacji politycznej (po 2010). Zaskakuje fakt, iż nie zastosowano w tej części pracy aparatu naukowego. Mimo to należy docenić szczegółowy opis rozgrywek na najwyższym szczeblu władzy i ukazanie sylwetek najważniejszych duchownych i polityków irańskich takich jak Ali Akbar Haszemi Rafsandżani, Mohammad Chatami, Mahmud Ahmadineżad czy Ali Chamenei (Najwyższy Przywódca do śmierci w wyniku amerykańskiego ataku 28 lutego 2026). Autor ukazuje też rosnącą izolację Iranu od świata zachodniego po wydaniu fatwy przeciw brytyjskiemu pisarzowi Salmanowi Rushdiemu. Uwagę zwraca również opis wygranych przez Mohammada Chatamiego wyborów prezydenckich w 1997 roku, które do dziś uchodzą za najuczciwszą elekcję zorganizowaną w Republice

Islamskiej. Nowo wybrany prezydent zyskał pewną sympatię w krajach zachodnich, będąc przedstawicielem liberalnego skrzydła obozu rządzącego. Z publicystycznym zacięciem autor szkicuje także okoliczności zwycięstwa Mahmuda Ahmadineżada w wyborach w 2005 roku. Polityk ten należał do fundamentalistycznego obozu Pryncypialistów i wrogo odnosił się nawet do wydarzeń z 1906 roku, traktując je jako narzuconą przez Zachód zawieruchę. Historyk ukazuje także nasilenie się konfliktu między rządem irańskim i społeczeństwem wraz z punktem kulminacyjnym w postaci protestów Zielonego Ruchu w 2009 roku.

Należy docenić dodanie przez autora rozdziału *Do dalszej lektury*, w której prezentuje najważniejsze anglojęzyczne pozycje dotyczące Iranu. Na końcu książki umieszczone zostały przypisy, w których przeważają pozycje anglojęzyczne, uzupełnione przez nieliczne pozycje perskie. Jak wspomniano wyżej, niezrozumiałym jest jednak brak podobnego aparatu naukowego dla rozdziałów 6–8.

Reasumując, książka *Iran. Historia współczesna* jest z pewnością godna uwagi jako pozycja popularyzująca wiedzę o tym państwie, przybliżając jego losy w dwudziestym i dwudziestym pierwszym stuleciu. Poza wymienionymi wyżej mankamentami, z pewnością jej wadą jest także niekonsekwentny zapis perskich pojęć oraz imion i nazwisk. O ile część z nich podana jest zgodnie z zasadami polskiej transkrypcji języka perskiego np. Ahmadineżad, Arsandżani, to część została zapisana zgodnie z transliteracją proponowaną przez ONZ, np. Teymourtash, Rastakhiz. Książka Ansariego nie spełnia wprawdzie wszystkich oczekiwań, jakie zwykle wiąże się z tego rodzaju monografiami, tym niemniej ze względu na skromną ofertę polskiego rynku wydawniczego, na którym rzadko ukazują się prace zagranicznych badaczy poświęcone historii Iranu – z pewnością stanowi lekturę obowiązkową dla specjalistów oraz osób zainteresowanych tą tematyką.